

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ
КУЛЬТУРИ

Випуск 1

Бібліотекознавство
Документознавство
Інформатика

Збірник наукових праць

Бібліотека ХДАК
інв. № 433700

Харків • ХДАК
1999

С.В.Сищенко

ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО КНИГОЗНАВСТВО ЯК НАУКОВУ ДИСЦИПЛІНУ

Розглянуто систему визначень книгознавства, починаючи з трьохчленної формули книгознавства, розробленої М.М. Лісовським (1884), до моделі книжкової справи, запропонованої М.А. Низовим (1992), що є методологічною основою для подальшого розвитку книгознавства.

Наука про книгу та книжкову справу, тобто книгознавство, має великий історичний досвід. Але нині існує проблема визначення поняття “книгознавство”. Поруч з цією проблемою обговорюється питання щодо визначення об’єкта, предмета, структури та методів книгознавства як наукової дисципліни. У зв’язку з цим особливої гостроти набуває проблема визначення змісту, обсягу і структури книжкової справи. Вирішення цього питання має свою історію, суть якої полягає у створенні моделі (структури) книжкової справи, яка б наочно показувала її склад та механізм функціонування. Що тільки не відносили книгознавці минулого до змісту широкого та щедрого терміна “книгознавство”, яке в першій половині XIX ст. називали “бібліографією”, а у другій половині XIX ст. – “бібліотекознавством”.

М.М.Лісовський був першим, хто покінчив з цією полісемічністю. У 1884 р. у першому номері організованого ним журналу “Бібліограф” М.М.Лісовський опублікував статтю “Бібліография и библиографическое общество” [6]. Називаючи науку про книгу бібліографією, він спробував визначити її зміст: “Предмет библиографии составляет книговедение в самом обширном смысле этого слова. Сюда принадлежат вообще всякие разыскания о литературных и художественных древностях, история книготорговой и издательской деятельности, известия о писателях и художниках, библиографах, типографах, книгопродавцах и т.п. Наконец, сюда же можно отнести разыскания о произведениях, почему-либо не бывших в печати, описание старинных рукописей, различных автографов, объяснение анонимов и псевдонимов” [6, С.1].

У 1891 р. надрукована стаття “Материалы для словаря русского книговедения”, в якій М.М.Лісовський відмежує термін “бібліографія” від “книгознавства”, уточнює його зміст. Склад книгознавства він уявляє таким

чином: книгописання, тобто рукописна книга, книгодрукування, книговидання, книгоопис або бібліографія, книгозберігання, бібліофільство, збирання книг та рукописів, бібліотечна справа, архівознавство, книжкова торгівля, цензура [6, С.18-19].

Вивчення питання стосовно сутності книги отримало своє завершення у збірнику "Sertum bibliologicum в честь Президента Русского библиологического общества проф. А.И.Малеина" під назвою "Книговедение, его предмет и задачи" [7]. Визначення книгознавства, таке: "Под книговедением мы должны понимать научную дисциплину, объединяющую технические, практические и теоретические познания, касающиеся книги как таковой в ее прошлом и настоящем, и имеющую целью выяснение условий возникновения, распространения и эксплуатации произведений письменности и печати. А также выяснение причин и следствий количественного состава этих произведений при различных обстоятельствах" [7, С.11]. У цій же статті М.М.Лісовський пропонує свою славнозвісну трьохчленну формулу книгознавства:

- 1) книговиробництво, до якого належать історія рукописної книги, історія друкованої книги, друкарська справа та книговидання;
- 2) книгорозповсюдження, яке містить книжкову торгівлю та бібліотечну справу;
- 3) книгоопис або бібліографія.

Окрім цих основних розділів, М.М.Лісовський включає до книгознавства:

- а) юридичні питання, які стосуються книги (взаємовідносини автора та видавця, видавничий договір, авторське право, літературна конвенція, правовий статус друку та цензури);
- б) статистику друку.

М.М.Лісовський у своїй лекції подав два визначення поняття "книгознавство": розширене та стисле. У стислому варіанті: "Книговедение есть научная дисциплина, которая на почве объединения различных познаний о книге изучает ее эволюцию во всех отношениях" [7, С.12]. Розширене: "Под книговедением надо понимать научную дисциплину, объединяющую различные познания (технические и теоретические), касающиеся книги, как таковой, в ее прошлом и настоящем, и имеющую целью: выяснение условий возникновения, распространения и эксплуатации произведений письменности и печати, а также выяснение причин и следствий качественного и количественного состава этих произведений при различных обстоятельствах" [7, С.13].

Починаючи від тріади М.М.Лісовського, яка включала три основних елементи (книговиробництво, книгорозповсюдження, книгоопис), була запропонована значна кількість варіантів такої моделі, які відрізнялися одна від одної структурою побудови та кількістю складових елементів.

Найзначнішими були моделі, обгрунтовані А.І.Барсуком, І.Г.Моргенштерном, О.А.Гречихініним, М.А.Низовим та ін. Важливе значення

для розвитку книгознавчої науки мала “принципова схема книгознавства”, яка була запропонована через півстоліття після М.М.Лісовського А.І.Барсуком [2]. У своїй схемі А.І.Барсуку уточнює склад та межі книжкової справи і книгознавства, пояснює прямі та опосередковані зв’язки і взаємодії утворюючих цю систему галузей діяльності та наукових дисциплін. Схема свідчить, що книгознавство об’єднує групу споріднених дисциплін, що вивчають історичний та сучасний досвід різних галузей книжкової справи, які у сукупності відображають етапи створення і функціонування книги у суспільстві: редакційно-видавнича справа, художнє та поліграфічне оформлення (“мистецтво книги”), бібліографічна справа, статистика друку, бібліотечна справа, книготорговельна справа.

“Принципова схема” книгознавства А.І.Барсука була значним кроком уперед у порівнянні з тріадою М.М.Лісовського, оскільки вперше до книжкової справи було включено шість основних складових елементів, а також зазначено наукові дисципліни книгознавства, які обслуговують основні розділи книжкової справи.

А.І.Барсуку розробив свою “принципову схему” з позиції отожднення “книги” та “книжкового видання”, функціонального підходу та ідеї комплексності книгознавства. Однак основним недоліком цієї схеми була її статичність, що не відбивала реального динамічного, безперервного процесу книжкової діяльності.

Подальшим кроком у розробці моделі книжкової справи стала фундаментальна публікація І.Г.Моргенштерна “Книжное дело в единстве – главный объект книговедения” [8], в якій було запропоновано своє бачення структури і складу книжкової справи. В розробленій ним схемі “Путь книги” визначено основні складові компоненти видавничої справи: “автор, видавництво, друкарня, бібліотека, бібліотекари”. Вперше був відображений рух книги і книжкового потоку через основні складові видавничої справи: створення книги (автор – видавництво (редакція) – друкарня); розповсюдження книги; використання книги. Недоліком запропонованого варіанта було те, що за межами схеми практично залишився читач, а рух книги і книжкового потоку не мав логічного завершення.

Якісно новий погляд на склад та зовнішні зв’язки книжкової справи через вісім років висловив О.А.Гречихін у статті “Книжное дело как система” [3], яка потім у розширеному вигляді була надрукована окремим виданням [4]. Книжкову справу О.А.Гречихін розглядає як суспільну діяльність, специфічним призначенням якої є інформаційне спілкування, соціальна комунікація.

У схемі О.А.Гречихіна відбилися об’єкти книгознавства: “книга” та “книжкова справа”; послідовність процесів життя книги – книговиробництво, книговикористання, книгоопис (який у схемі названо “книгоуправління”); галузі книжкової справи – редакційна справа, мистецтво книги,

бібліографознавство, бібліополістика, бібліотекознавство. У схемі є суб'єкт книгознавства, а точніше наука, яка його вивчає – авторознавство.

Новим, відмінним від попередніх поглядів (схем, моделей, структур) є те, що у схемі присутній зовнішній зв'язок з суспільною діяльністю. Але за побудовою і кількістю елементів схема більше нагадувала атлас або каталог складових частин книжкової справи, тобто вона відповідала лише на перше запитання будь-якої моделі: давала перелік складових частин, але через надмірну компонентну насиченість не показувала механізм її функціонування.

Тому, мабуть, не випадково, що у 1992 р. з'явився новий варіант моделі книжкової справи, запропонований М.А.Низовим [10], пов'язаний з його пошуками місця статистики друку в системі книжкової справи. У цій схемі вперше в епіцентр книжкової справи був поставлений читач як особистість і читач як суспільство. Основними складовими є 4 підрозділи:

1. Підготовка;
2. Випуск;
3. Розповсюдження;
4. Споживання [10, С.19].

У межах чотирьох підрозділів основними “дійовими особами” були визнані:

1. Автор, видавництво;
2. Видавництво, друкарня;
3. Установи розповсюдження;
4. Бібліотеки (громадські та приватні) [10, С.19].

В межах підрозділів діяв безперервний книжковий потік у вигляді замкнутого кола, який відображав процес підготовки, випуску, розповсюдження та використання творів друку.

Сучасна офіційна точка зору на проблему природи книгознавства наведена в енциклопедичному словнику “Книговедение”, де книгознавство трактується двоюко:

- 1) як “комплекс споріднених, тісно взаємопов'язаних, але відносно самостійних наукових дисциплін суспільного циклу, які вивчають твори друку, процеси їх розповсюдження і використання, а також галузі культури і народного господарства, які здійснюють зазначені процеси” і
- 2) як “комплексна суспільна наука про книгу і книжкову справу, яка вивчає в історичному, сучасному і прогнозує планам процеси створення, розповсюдження і використання творів писемності і друку в суспільстві” [5].

Таким чином, однозначного тлумачення поняття “книгознавства” немає. На наш погляд, найповнішу характеристику книгознавства, яка відповідає сучасному сприйняттю цього терміна, дав М.М.Лісовський. Наступні книгознавці-теоретики фактично спирались на запропоновану ним

схему, деталізуючи та уточнюючи її. З одного боку, це сприяло подальшому розвитку теоретичної думки щодо змісту та структури книгознавства, а з іншого – надмірне заглиблення в структуру цієї наукової дисципліни відволікало вчених від визначення її сутнісних характеристик. Тому й дотепер не існує єдиної, яка б отримала одностайне визнання, дефініції поняття “книгознавство”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баренбаум И.Е. Н.М.Лисовский и становление книговедения в России // Книга: Исслед. и материалы.- 1995.- Сб. 70.- С. 41-51.
2. Барсук А.И. К построению принципиальной схемы книговедения // Изд. дело. Книговедение.- 1972.- № 4.- С. 37-44.
3. Гречихин А.А. Книжное дело как система: (К вopr. о построении интегральной типол. модели) // Соврем. пробл. книговедения, кн. торговли и пропаганды кн.- 1988.- Вып. 5.- С. 6-30.
4. Гречихин А.А. Книжное дело как система.- М., 1990.- 90 с.
5. Книговедение: Энциклоп. словарь.- М., 1981.- С. 253-254.
6. Лисовский Н.М. Библиография и библиографическое общество // Библиограф.- 1884.- № 1.
7. Лисовский Н.М. Книговедение, его предмет и задачи: Из лекций Н.М.Лисовского // Sertum bibliologicum в честь Президента Русского библиологического общества проф. А.И.Малеина.- Пб., 1922.- С. 5-21.
8. Моргентерн И.Г. Книжное дело в единстве – главный объект книговедения // Книга: Исслед. и материалы.- 1982.- Сб. 44.- С. 5-27.
9. Низовий М.А. Основи статистики друку: Навч. посібник.- Х.: ХДІК, 1993.- 116 с.
10. Низовой Н.А. О структуре книжного дела и создании его статистического мониторинга // Книга в меняющемся мире: Седьмая науч. конф. по пробл. книговедения: Секция теор. пробл. книговедения: Тез. докл.- М., 1992.- С. 18-20.

Надійшла до редколегії 09.02.98